

Tadeusz Polak

Międzynarodowa współpraca w zakresie ratowania zespołu Angkor w Kambodży

Ochrona Zabytków 43/4 (171), 217-221

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kształcenie badaczy będzie analogicznie realizowane. Zgodnie z umową o współpracy między ICCROM-em a Uniwersytetem w Yorku, możliwe będzie przygotowanie rozpraw doktorskich w ICCROM-ie.

2. W dziedzinach konserwacji, w których kształcenie jeszcze nie istnieje, powinniśmy zorganizować szkolenie podyplomowe dla praktyków, na najwyższym możliwym poziomie. Takie kursy będą miały charakter modelowy.

3. Aby poprawić katastrofalną sytuację w różnych rozwijających się regionach, powinniśmy przeprowadzić podstawowe kształcenie częściowo w Rzymie, częściowo w owych regionach. Będzie to regionalny program rozwoju (np. projekt PREMA).

Program przyszłej działalności, który przedstawiłem Radzie ICCROM-u do dyskusji, sięga daleko poza nasze obecne możliwości. Nie może on być całkowicie zrealizowany w obecnych pomieszczeniach. Niemniej jednak, jest oparty na głębokiej nadziei, że pomimo rozczarowań z roku 1988, rząd włoski dotrzyma słowa i że, zaoferuje nową siedzibę w kompleksie San Michele, właściwą dla obecnych i przyszłych potrzeb ICCROM-u.

prof. Andrzej Tomaszewski
dyrektor ICCROM-u

Tłumaczenie — Eliza Lewandowska

THE LONG-TERM PLAN OF ICCROM

The author presents ICCROM's plans of operation for the coming years. They include documentation (collecting it, research and

circulation), scientific studies, assistance to member states, training in the field of conservation.

TADEUSZ POLAK

MIĘDZYNARODOWA WSPÓŁPRACA W ZAKRESIE RATOWANIA ZESPOŁU ANGKOR W KAMBODŻY

W końcu XX w., mimo podjętych starań, przepięknemu zespołowi zabytkowego miasta, dawnej stolicy państwa Khmerów — Angkor, a w nim jedynej w świecie tego rodzaju świątyni — Angkor Wat, grozi zagłada. Apel władz z Phnom-Penh, skierowany do narodów w 1979 r., nie przyniósł oczekiwanych rezultatów. Pomoc zadeklarowały jedynie Indie i Polska. Również komitety pomocy, międzynarodowe stowarzyszenia w USA, Francji, Polsce, osoby prywatne występowały z apelami do UNESCO i rządów w sprawie ratowania Angkoru. Nie spowodowało to jednak wyraźnej poprawy.

Udzielenie pomocy w ratowaniu zespołu Angkor uzależniono od sytuacji politycznej w Kambodży¹. Warto podkreślić, że Kambodża podpisała Konwencję Haską z 1954 r. o ochronie dziedzictwa kulturalnego w wypadku konfliktów zbrojnych. Należy zatem zadać pytanie, dlaczego nie zdołano wprowadzić tej konwencji w życie? Dlaczego dyplomacja oraz UNESCO nie wypracowały formuły, która pozwoliłaby na udzielenie pomocy zabytkom Kambodży bez warunków politycznych?

Dopiero pod koniec 1989 r. UNESCO wyraziło zainteresowanie sprawą. W tej sytuacji na szczególne uznanie zasługują ci, którzy od 20 lat walczą o pomoc świata w ratowaniu Angkoru, niejednokrotnie narażając życie we wciąż niespokojnej Kambodży.

W Angkor znajdowało się wiele wspaniałych świątyń, budowli świeckich, założeń urbanistycznych, placów i ogrodów. Ich skala zadziwia do dzisiaj, a świątynia Angkor Wat jest największym obiektem sakralnym świata, chlubą architektury khmerskiej XII w., najwspanialszą z sześciuset budowli dawnej stolicy państwa Khmerów. Historia Angkor Wat jest równie wspaniała, jak i tragiczna. Zespół Świątyń wzniesiony został przez Surjawarmana II w 1113 r., ich budowa trwała ponad 40 lat. Ograbiony w 1170 i 1177 r. przez sąsiedni naród Czamów, uległ dewastacji. Po udanych zwycięskich kampaniach Dzajawarmana VII został odbudowany w latach 1177-1218. W latach 1388 i 1428 stolica Khmerów przeżyła dwa najazdy Syjamczyków. Po ostatnim została opuszczona przez mieszkańców i zapomniana.

W roku 1604 portugalski duchowny opisał w swych wspomnieniach: „*las potężnych i przerażających ruin pałaców*”, które odnalazł w dżungli. Ten opis, jak i następny z 1672 r. francuskiego misjonarza Cevreuila, potraktowano jako wymysły wyobraźni podróżników. Natomiast opierając się na opisach swoich poprzedników, w 1861 r. francuski przyrodnik i podróżnik Henri Mouhat przedzierając się przez dżunglę odnalazł ruiny olbrzymich świątyń i kamiennych wież. Jego sprawozdanie z odnalezienia opuszczonego miasta było tak przekonujące, że rząd Francji wysłał kilka ekspedycji, których działalność pozwoliła odtworzyć historię Khmerów. Angkor Wat, otoczony murami i fosami, z centralnym sanktuarium i świątyniami w kształcie piramid, balustradami, stanowi ziemską

¹ Przyjęto nazwę historyczną państwa Kambodża, zamiast stosowanej okresowo w latach 1979-1989 nazwy Kampucza.

replikę świata niebiańskiego. Symbolizuje ściśle związki łączące dwa światy. Jest to mikrokosmos, wspaniale wymodelowany w kamieniu zgodnie z założeniami khmerskiej kosmologii.

Geoffrey Georer znajduje w kompleksie Angkor Wat wiele cech godnych najwyższej pochwały. W swojej monografii *Bali and Angkor* napisał: „...Cała ta wiedza i doświadczenie osiągnęły swój szczytowy punkt kulminacyjny w Angkor Wat, najdoskonalszej budowli Angkoru, jest jednym z najpiękniejszych obiektów architektonicznych świata. Jest niemal unikatem wśród wielkich budowli”.

W lipcu 1863 r. admirał de la Grandiere podpisał w imieniu Napoleona III traktat w Oudong, na mocy którego Kambodża znalazła się pod protektoratem francuskim; po przesunięciu granicy z Syjmem Angkor znalazł się w jego obrębie. Ostatnie 40 lat współpracy Francji i Kambodży w dziedzinie prac konserwatorskich zasługuje na pełne uznanie. Prace prowadzone były interdyscyplinarnie. Brali w nich udział historycy, sanskrytolodzy, archeolodzy oraz specjaliści z innych dziedzin.

Konserwatorzy francuscy pracowali do połowy 1970 r. W latach 1971-1979 nikt nie zajmował się świątynią. W 1979 r. władze z Phnom Penh organizują 14-osobową grupę konserwatorów (tytuł bowiem ocalało spośród 800 pracowników zatrudnionych przy utrzymaniu zespołu Angkor do 1971 r.). W 1986 r. rozpoczynają pracę Hindusi, którym przez jeden sezon pomagali Polacy w zakresie szkolenia i prac konserwatorskich. Była to jednak kropla w morzu potrzeb. Powszechna w tym okresie obojętność jest niewytłumaczalna. Żaden rząd Kambodży, bez względu na proveniencję, nie uratuje sam tego bezcennego zespołu zabytkowego. Potrzebna jest skuteczna pomoc świata. Czynniki destrukcyjne, takie jak klimat, roślinność, mikroorganizmy, powoduje, że Angkor, w tym Angkor Wat, stoi w obliczu totalnej zagłady.

„Komitet 100”

Skomplikowana sytuacja polityczna spowodowała, że ludzie kultury, widząc bezpośrednie zagrożenie dla obiektów zabytkowych, zaczęli wyrażać niepokój o stan ochrony dóbr kultury w czasie działań wojennych. Niepokój ten dotyczył zespołu Angkor, który w wyniku wkroczenia obcych wojsk na teren Kambodży znalazł się w strefie zajętej przez armię północno-wietnamską (od południa wkroczyły wojska amerykańskie i południowo-wietnamskie).

Powstała obawa, że walki mogą być prowadzone również wśród ruin zabytkowych świątyń. Ludzie kultury, uczeni, eksperci amerykańscy zaczęli podnosić na forum międzynarodowym sprawę zabezpieczenia Angkoru, wyłączenie tego terenu z działań wojennych. Powstał „Komitet 100”, w skład którego weszli pracownicy muzeów, historycy sztuki, konserwatorzy. W wyniku działalności tego komitetu rząd USA zapewnił UNESCO, że władze wojskowe wydadzą odpowiednie instrukcje swoim jednostkom w celu zabezpieczenia obiektów zabytkowych. Dowódcy jednostek wojskowych otrzymali wykazy tych obiektów, ich lokalizację oraz zostali zapoznani z prawem międzynarodowym o ochronie dóbr kultury na wypadek wojny. Ponadto rząd USA oświadczył, że podobne spisy zabytków na terenie Kambodży wraz z ich lokalizacją na mapach przekazał rządowi w Wietnamie i Tajlandii z nadzieją, że wspólnie będą chronić dobra kultury w Kambodży. W maju 1970 r. wojska amerykańskie zostały wycofane z Kambodży.

Komitet ds. Zabytków i Sztuk Pięknych w Południowo-Wschodniej Azji i działalność Bernarda Filipa Grosliera

Narastające niepokoje polityczne, społeczne i militarne w południowo-wschodniej Azji, coraz częstsze grabieże dzieł sztuki, głównie w Wietnamie Południowym, budziły w świecie coraz większy niepokój. W Ameryce w 1971 r. powstaje Komitet ds. Zabytków i Sztuk Pięknych w Południowo-Wschodniej Azji, na czele którego staje Gordon B. Washburn, dyrektor Asia House Gallery. Komitet czynił starania, aby rząd USA podjął skuteczne działania na forum międzynarodowym w celu zabezpieczenia i otoczenia ochroną dzieł sztuki i architektury w objętym konfliktem rejonie Azji. Czyniono również starania, aby na terenach tych powołano międzynarodową służbę konserwatorską. Komitet wydelegował dwukrotnie do Kambodży w 1971 r. wiceprzewodniczącego Komitetu, Richarda A. Melville'a, który po powrocie opracował obszerny raport². Komitet kontynuował prace „Komitetu 100”. Specjalną troską Komitet otoczył Angkor, w tym szczególnie Angkor Wat. Wiadomości z terenu Kambodży były niepokojące. Bezpośrednie rozmowy R. Melville'a w Kambodży z Bernardem Filipem Groslierem dyrektorem Ecole Française d'Extreme-Orient i szefem prac konserwatorskich w Angkor Wat, nie potwierdziły jednak tych informacji. W okresie jego bytności (1971 r.) teren Angkor był zajęty przez wojska Wietnamu Północnego (NVN), natomiast Siem Reap, gdzie mieści się baza techniczna konserwatorów prowadzących prace w Angkor Wat, zajęta była przez wojska kambodżańskie (NLF). Cały zespół Angkor otoczony był wojskiem rządowym. Robotnicy, którzy pracowali i mieszkali w Angkor, zostali odcięci od bazy technicznej. W Siem Reap prace konserwatorskie zostały wstrzymane. Nie zniechęciło to B.F. Grosliera. Rozpoczął on starania, aby kontynuować prace konserwatorskie. Nawiązał bezpośrednie rozmowy z dowódcami obu walczących stron. Wykorzystał fakt, że w okresie tym Ministerstwo Spraw Zagranicznych Francji prowadziło rozmowy dyplomatyczne z przewodniczącą delegacji Wietnamu Północnego, Panią Binch. Starania jego odniosły sukces — prace wznowiono już w sierpniu 1970 r. Jest to pierwszy wypadek prowadzenia prac konserwatorskich w rejonie frontu. B.F. Groslier mógł dojeżdżać do Angkoru dwa razy tygodniowo na motorze. Na miejscu pracowało ok. 400 robotników i rzemieślników. Nikt nie mógł opuścić zabytkowego zespołu Angkor. B.F. Groslier rozpoczął również naprawę niewielkich zniszczeń powstałych w wyniku działań wojennych. Częste podróże Grosliera do Angkoru spowodowały, że zaczęto oskarżać go o przekazywanie informacji obu stronom. Do akcji włączyła się prasa — jedni podziwiają odwagę i upór Grosliera, inni natomiast krytykują.

Działalność ONZ

W tym samym czasie rząd kambodżański intensywnie zabiegał o pomoc ONZ, aby teren Angkor wyłączyć z działań wojennych przekazując go pod kontrolę międzynarodową. Byłoby to najlepsze zabezpieczenie świątyni przed skutkami działań wojennych.

² Angkor: Saving the ruins. A journal published by the Asia Society. New York, 22 summer 1971, nr 22.

Władze kambodżańskie opracowały propozycję wydzielenia strefy neutralnej całego zespołu Angkor w oparciu o Konwencję Haską z 1954 r. o ochronie dziedzictwa kulturalnego w wypadku konfliktów zbrojnych. Przedstawiły plan z naniesieniem granicy strefy. Plan uwzględnia potrzeby lokalne, wyłącza ze strefy ochronnej miasto Siem Reap wraz z lotniskiem. Misja ONZ opowiedziała się również za demilitaryzacją proponowanej strefy, opracowała jej plan z rozmieszczeniem obiektów zabytkowych na terenie Angkor odpowiednio je oznakowując. Materiały te zostały rozpowszechnione wśród walczących stron. Akcja ta jednak nie doprowadziła do uzyskania zgody obu stron na demilitaryzację zaproponowanej strefy wokół zabytkowego zespołu Angkor.

Stowarzyszenie „Przyjaciele Angkoru” — USA

Stowarzyszenie „Przyjaciele Angkoru” zainspirował i powołał do życia w USA Kim E. Chantarit. Stowarzyszenie to występuje z petycjami, propozycjami, uwagami i wnioskami kierowanymi do wszystkich państw i instytucji kultury świata, w tym i do UNESCO, przypominając, że problem ochrony dóbr kultury w Kambodży wciąż nie jest rozwiązany.

Stowarzyszenie stało się członkiem Międzynarodowego Pozarządowego Stowarzyszenia „Przyjaciele Angkor-Wat” mającego swą siedzibę w Warszawie. K.E. Chantarit został wybrany wiceprzewodniczącym Stowarzyszenia. Skutecznie reprezentuje on oba stowarzyszenia na terenie USA oraz wspomaga finansowo ich działalność.

Polska w organizacji międzynarodowej pomocy dla Angkor Wat

Do Polskiej Ambasady w Hanoi w 1984 r. zgłosiło się kilku dyplomatów z zachodnich ambasad w Wietnamie z pytaniem, czy Polska nie podjęłaby próby organizacji pomocy konserwatorskiej dla świątyni Angkor-Wat w Kambodży. Propozycję swoją uzasadniali tym, że polscy konserwatorzy są znani w Wietnamie (prowadzą prace przy wieżach Czamów VI-XI w. Ich prace są oceniane bardzo wysoko przez władze Wietnamu i specjalistów w świecie. Wiadomości z Kambodży każą przypuszczać, że Angkor-Wat jest w złym stanie technicznym i potrzebuje pilnie pomocy. Pomoc taką gotowe są udzielić państwa zachodnie, ale brak stosunków dyplomatycznych uniemożliwia jej przekazanie. Transmisją tej pomocy mogłaby zająć się Polska. Kraje te, a w szczególności Australia, starają się zbadać możliwości utworzenia międzynarodowej grupy specjalistów, która byłaby w stanie rozpocząć prace konserwatorskie. W skład tej grupy mieliby wchodzić w pierwszym okresie prac konserwatorzy z Australii, Francji, Indii, Wietnamu i Polski.

Polska wyraziła zgodę na pośredniczenie w rozmowach z rządem Kambodży. W dniach 14-21 II 1985 r. przebywał w Kambodży na zaproszenie tamtejszego Ministerstwa Informacji i Kultury doc. dr inż. Tadeusz Polak — naczelny dyrektor PP Pracowni Konserwacji Zabytków w Polsce wraz z zastępcą ds. naukowo-konserwatorskich dr. Lechem Krzyżanowskim.

Celem wyjazdu było:

- 1) określenie możliwości koordynowania przez stronę polską organizacji międzynarodowego stowarzyszenia mającego na celu rewaloryzację zabytkowego zespołu Angkor Wat,
- 2) określenie wielkości pomocy w organizacji służb konserwatorskich oraz materiałów i środków technicznych,

3) zainicjowanie współpracy konserwatorskiej pomiędzy Polską a Kambodżą.

Przeprowadzono rozmowy z zespołem z Ministerstwa Kultury i Informacji Republiki Kambodży³, uzyskano zgodę władz Kambodży na przyjęcie pomocy za pośrednictwem pozarządowej organizacji międzynarodowej, którą należy powołać. To porozumienie było możliwe tylko dzięki ministrowi Chheng Pohnowi. Strona kambodżańska oświadczyła, że udostępni swoje środki oraz zapewni dostęp do miejsc, gdzie są zlokalizowane obiekty zabytkowe. Udzieli również niezbędnej pomocy na terenie Kambodży. Podpisano porozumienie o bezpośredniej współpracy między Polską a Kambodżą w sprawie konserwacji malarstwa ściennego w Srebrnej Pagodzie w Phnom-Penh. Osiągnięto główny cel — uzyskano zgodę władz Kambodży na pomoc międzynarodową.

W drodze powrotnej obaj eksperci z Polski zatrzymali się w Hanoi, aby poinformować zainteresowane strony o rezultacie rozmów. W spotkaniu udział wzięli przedstawiciele Australii, Francji, Indii oraz Wietnamu.

T. Polak poinformował o zgodzie władz Kambodży, by Polska była koordynatorem prac ekipy konserwatorskiej w ramach organizacji międzynarodowej. Organizację międzynarodowego pozarządowego stowarzyszenia powierzono Polsce. Ustalono, że zebranie założycielskie odbędzie się w Warszawie, a członkami założycielami nowej organizacji będą obecni na zebraniu w Hanoi oraz doproszony dodatkowo przedstawiciel Szwecji. Dopiero po powołaniu stowarzyszenia rozesłana zostanie propozycja członkostwa do wszystkich państw, organizacji i osób fizycznych.

Podjęto prace przygotowawcze w celu przygotowania plenarnego posiedzenia członków-założycieli stowarzyszenia w Warszawie. Uzyskano zgodę państw, które uczestniczyły w zebraniu informacyjnym w Hanoi. Opracowano projekt statutu stowarzyszenia. Sfinansowano wyjazd polskiej ekipy telewizyjnej do Kambodży, aby pokazać uczestnikom spotkania obecny stan świątyni Angkor Wat.

W dniach 24-25 lutego 1986 r. odbyło się w Warszawie spotkanie przedstawicieli państw, którzy w okresie przygotowawczym wyrazili zgodę na uczestnictwo w międzynarodowej organizacji Angkor-Wat. Wzięli w nim udział przedstawiciele Australii, Indii, Szwecji, Wietnamu, Polski oraz Kambodży. Spotkanie to nie doprowadziło do powołania międzynarodowego stowarzyszenia. Brak przedstawiciela Francji (pomimo że do ostatniej chwili ambasada Francji w Warszawie potwierdziła udział w spotkaniu) spowodował, że przedstawiciele Indii, Szwecji, Australii oświadczyli, że biorą udział jako obserwatorzy. W tej sytuacji uznano, że spotkanie to należy potraktować jako konsultacyjne. Przedyskutowano następujące dokumenty, wnioski i problemy związane z organizacją stowarzyszenia:

- 1) projekt statutu,
- 2) propozycję Rady Ekspertów,
- 3) program działań w celu powołania stowarzyszenia,
- 4) miejsce siedziby stowarzyszenia,
- 5) dwa raporty konserwatorskie dotyczące Angkor Wat opracowane przez Indie i Polskę,
- 6) metody organizacji przyszłych prac w zespole Angkor Wat,

³ W rozmowach, którym przewodniczył minister kultury i informacji, Chheng Pohn, udział wzięli: wiceminister, Chey Sophes oraz dyrektor Departamentu Ochrony Zabytków, Onk Chea.

7) sposoby zbierania funduszy i środków technicznych. Ustalono również, że dalsze prace organizacyjne prowadzi Polska, z zastrzeżeniem, że udział w nich mogą wziąć wszystkie zagraniczne organizacje i osoby fizyczne, które wyrażą zgodę.

Międzynarodowe Pozarządowe Stowarzyszenie „Przyjaciele Angkor Wat”

Po międzynarodowym spotkaniu w Warszawie nastąpił impas. Konserwatorzy polscy, przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Sztuki, nie zrezygnowali jednak z dalszych działań. Przyjęto zasadę, że członkami-założycielami mogą być osoby prawne i fizyczne z Polski oraz innych państw świata. Powołano komitet organizacyjny pod przewodnictwem T. Polaka. Komitet rozpoczął działalność w marcu 1986 r. Rozpoczęto starania o uzyskanie zgody wybitnych przedstawicieli świata kultury na uczestnictwo w pracach na rzecz pomocy w ratowaniu świątyni Angkor Wat. Spotkanie założycielskie odbyło się w Warszawie 9 czerwca 1988 r. Uchwalono statut Stowarzyszenia oraz nazwę: Międzynarodowe Pozarządowe Stowarzyszenie „Przyjaciele Angkor Wat”. Wybrano władze Stowarzyszenia. Przewodniczącym został Tadeusz Polak. Wybrano również Prezydium — 11 osób oraz Zarząd — 13 osób, którego siedzibą stała się Warszawa. Na tym zebraniu wybrano Radę Ekspertów i powierzono jej międzynarodową kontrolę prac prowadzonych w świątyni. W § 4 statutu stwierdzono, że: „*Celem Stowarzyszenia jest propagowanie i organizowanie międzynarodowej pomocy na rzecz rewaloryzacji i konserwacji zabytkowego zespołu Angkor Wat*”⁴.

Wiadomość o powołaniu Stowarzyszenia obiegła świat, zgłoszono wiele inicjatyw i wniosków. Prace Stowarzyszenia należy oceniać od chwili powołania komitetu organizacyjnego w marcu 1986 r. Przy wsparciu Stowarzyszenia zrealizowano dwa filmy pełnometrażowe dla celów promocyjnych. Przedstawiają one tragedię świątyni Angkor Wat, opuszczonej, bez opieki konserwatorskiej, zapomnianej przez świat. Pierwszy film *Angkor Wat — historia w kamieniu* nakręciła w 1986 r. ekipa polska z przedsiębiorstwa „Poltel” (reżyseria Hanna Kramarczuk), a drugi *Bogowie Angkoru znów się uśmiechają* — wytwórnia Goess Video Film z Austrii (Wiedeń) w 1987 r. Filmy zakupiło kilkadziesiąt ośrodków telewizyjnych z różnych stron świata.

Stowarzyszenie przeprowadziło akcję propagandową, wysłało tysiące pism informujących o obecnym stanie świątyni Angkor, o zamierzonych pracach, potrzebach służby konserwatorskiej Kambodży. Każda pomoc jest mile widziana — brak bowiem materiałów budowlanych, konserwatorskich, narzędzi, sprzętu, specjalistów, rzemieślników, architektów. Filmy przekazano przedstawicielom ambasad państw europejskich z prośbą o ich rozpowszechnienie i wsparcie działań Stowarzyszenia. Wiele pytań o szczegóły i dalsze informacje świadczy o wielkim zainteresowaniu, jednak konkretnego wsparcia finansowo-rzeczowego nie uzyskano.

Rozpoczęcie prac w świątyni Angkor Wat przez konserwatorów hinduskich 1986 r., tempo tych prac oraz ich zakres wywołały niepokój konserwatorów australijskich. W biuletynie ICOMOS-u ukazała się nota wyrażająca wątpliwość, czy zastosowana przez konserwatorów hinduskich metoda jest właściwa⁵. Niepokój ten podziela

również Rada Ekspertów Stowarzyszenia: wizytowała te prace w dniach 14-16 kwietnia 1989 r.⁶ Dokonano oględzin, wysłuchano informacji kierownika grupy specjalistów hinduskich oraz inspektora nadzoru ze strony kambodżańskiej o zastosowanych materiałach i technologiach. Protokół ekspertów przekazano konserwatorom hinduskim i kambodżańskim. Członek zespołu, prof. dr hab. Wiesław Domaśłowski, wystąpił bezpośrednio do Archaeological Survey of India z odrębnym komentarzem technologicznym. Zespół uznał, że wykonano bardzo szeroko zakrojone, imponujące prace konserwatorskie, a skala rekonstrukcji w pracach konserwatorskich nie budzi zastrzeżeń.

Prace Stowarzyszenia trwają. Zabiega ono o wpisanie całego zabytkowego zespołu Angkor na listę światowego dziedzictwa. Niepokoje w Kambodży, także w okolicach Angkoru, nie sprzyjają bezpośrednim pracom konserwatorskim. Należy się wdzięczność konserwatorom hinduskim, którzy w ciężkich warunkach niosą konkretną pomoc w ratowaniu świątyni.

Stowarzyszenie Przyjaciół Angkoru (Francja)

Stowarzyszenie powstało 26 lutego 1988 r. w Paryżu. Art. 2 statutu brzmi: „*Stowarzyszenie zrzesza ludzi dobrej woli w celu ułatwienia poznania cywilizacji Khmerów oraz przyczynienia się do odnowy i konserwacji zabytków Kambodży, a w szczególności zespołu zabytkowego Angkor*”⁷. Podjęcie działań praktycznych nie ułatwiało brak kontaktów dyplomatycznych Francji z władzami w Phnom Penh.

Stowarzyszenie to działalnością swoją zamierza objąć wszystkie zabytki Kambodży. W grudniu 1989 r. sekretarz generalny tej organizacji, prof. C. Jagjes, towarzyszył przedstawicielom UNESCO w podróży do Kambodży, w tym i do zespołu zabytkowego Angkor. Zaznaczyć należy, że organizacja ta powstała przy czynnym wsparciu przedstawicieli świata kultury Francji. Należy mieć nadzieję, że ich włączenie się do prac Stowarzyszenia uratuje to, co uczeni i konserwatorzy francuscy tak skutecznie ratowali do 1970 r.

Międzynarodowe działania konserwatorskie w Angkor

Prace konserwatorskie w zespole Angkor w latach 1970-1990 oprócz konserwatorów kambodżańskich prowadzą jedynie specjaliści z Indii i Polski. Wykonane są one przy ścisłej współpracy z Ministerstwem Kultury i Informacji Kambodży. Nieuznawanie przez ONZ rządu w Phnom Penh, niepokoje wewnętrzne w Kambodży, brak bazy hotelowej, zła komunikacja i zaopatrzenie, brak stosunków dyplomatycznych odstręcza państwa od włączenia się do prac w obiektach zabytkowych. Wiele delegacji państwowych wizytowało Angkor, były to w pierwszym okresie państwa związane z ZSRR, które uznały rząd w Phnom Penh i podejmowały rozmowy na temat udzielenia pomocy w pracach konserwatorskich. Do realizacji ich nie dochodziło. Po wprowadzeniu przez rząd w Phnom Penh liberalizacji w przyjazdach do Kambodży oraz przy dobrej woli wielu państw udzielenia pomocy, sporo osób odwiedziło Angkor. Pomocy jednak, jak

⁶ Protokół ze spotkania Rady Ekspertów Międzynarodowego Pozarządowego Stowarzyszenia „Przyjaciele Angkor Wat” oceniający w dniach 14-16 IV 1989 r. prace konserwatorskie prowadzone w świątyni Angkor Wat (arch. PKZ Warszawa).

⁷ Stowarzyszenie Przyjaciół Angkoru — Francja. Statut przyjęty przez Walne Zebranie Założycielskie 26 lutego 1988 r. w Paryżu (archiwum PKZ).

⁴ Statut Międzynarodowego Stowarzyszenia „Przyjaciele Angkor Wat”, przyjęty 8 IV 1988 r. (archiwum PKZ).

⁵ „Information ICOMOS” 1988, nr 4, s. 41, „Newsletter”.

dotychczas, nie udzielono. Ilustracją istniejących warunków, w których pracują konserwatorzy Indii i Polski, może być depesza skierowana 2 maja 1988 r. z Phnom Penh do Warszawy: „*Lotnisko w Siem Reap zostało ostrzelane z raket. Pas startowy lotniska jest uszkodzony. Odwołano przylot do Angkor Wat grupy konserwatorów japońskich*”. Depeszę nadali konserwatorzy polscy z Siem Reap, gdzie mają bazę noclegową. Poniżej omówiono jedynie pracę konserwatorów hinduskich i polskich.

1. Na apel o pomoc w ratowaniu Angkor-Wat odpowiedziały Indie. Instytut Archeologii z Delhi już w 1979 r. przysłał dwie delegacje konserwatorów. W czasie wielomiesięcznego pobytu opracowali oni szczegółowy raport o stanie zachowania świątyni Angkor Wat, propozycje metod prac konserwatorskich, określili związane z nimi koszty, zasady organizacji prac konserwatorskich. Zaplanowano je na 6 lat. Prowadzone one będą przez 6 miesięcy w roku przy udziale konserwatorów hinduskich (10-12 osób). Prace pomocnicze powierzono 300-osobowej grupie pracowników kambodżańskich, którzy będą pracowali pod nadzorem konserwatorów hinduskich. Prace rozpoczęto w świątyni Angkor Wat w 1986 r. Wykorzystano bazę techniczną i noclegową w Siem Reap po misji francuskiej. Prace prowadzone są z dużym rozmachem. Pojawiły się jednak pewne obawy o ich efekty wynikające z braku informacji o nich, braku międzynarodowej komisji zatwierdzającej przyjętą metodę pracy i dokonującej jej oceny.

2. Zainteresowanie Polski pracami konserwatorskimi w Kambodży było odpowiedzią na apel władz Kambodży o udzielenie pomocy w ratowaniu świątyni Angkor Wat. Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków wysłało do Kambodży czteroosobową delegację pod przewodnictwem prof. dr hab. Wiesława Domasłowskiego⁸. Delegacja ta przebywała w Angkor Wat w dniach 8 - 19 grudnia 1980 r. Przeprowadziła szczegółowe rozpoznanie stanu świątyni, stwierdziła destrukcyjne działanie mikroorganizmów. Opracowany w Polsce raport, podobnie jak hinduski, zawierał dane o proponowanej metodzie konserwacji, kosztach, czasie prac oraz organizacji. Raport został dostarczony władzom w Phnom Penh 16 czerwca 1981 r. Podobny raport złożono w związku z projektem podjęcia prac konserwatorskich w świątyni Bayon. Raporty te przesłano do UNESCO w Paryżu. Po wielu staraniach ze strony polskiej 27 lipca 1987 r. podpisano w Warszawie umowę o pracach konserwatorskich. W art. 2 tej umowy prace konserwatorskie w zespole zabytkowym w Angkor Wat powierzono konserwatorom z Polski i Kambodży. Przewidywała ona także szkolenie

⁸ W skład delegacji wchodził: prof. dr hab. Wiesław Domasłowski — przewodniczący, mgr Maciej Rejmanowski, dr Janusz Krause, mgr Waclaw Rasnowski.

konserwatorów w Polsce. W latach 1987-1989 przeszkolono 9 konserwatorów z Kambodży. W 1988 r. wyjechało do Kambodży 4 konserwatorów na 1 miesiąc w celu rozpoczęcia prac w świątyni Angkor Wat⁹. Ale ich pobyt ograniczył się jedynie do rozpoznania stanu zachowania bramy południowej Angkor Wat oraz muru od tej bramy do wejścia głównego. W tej sytuacji w czasie wizyty ekspertów w Kambodży w 1989 r. podpisano umowę o realizacji prac konserwatorskich w zespole zabytkowym Bayon. Rozpoczęto je w marcu 1990 r. Wyrażone ostatnio zainteresowanie UNESCO problemem zespołu zabytkowego Angkor stwarza nadzieję, że starania konserwatorów z Indii i Polski zostaną wsparte pomocą międzynarodową.

Zainteresowanie UNESCO zabytkowym zespołem Angkor

Apele do UNESCO kierowane przez organizacje społeczne oraz ludzi dobrej woli z całego świata nie przyniosły rezultatów. Brak uznania przez ONZ państwa Kambodży zamknęło możliwość włączenia się UNESCO. Polityka i jej cele zdominowały potrzebę ratowania dziedzictwa światowego. Dopiero zmiana na stanowisku dyrektora generalnego UNESCO przyniosła pewną poprawę. Jego osobiste starania, aby w prowadzonych rozmowach pomiędzy kambodżańskimi ugrupowaniami politycznymi (partiami) uwzględniono problemy związane z ochroną i konserwacją zabytków, zostały uwieńczone sukcesem. 5 września 1989 r. UNESCO wydało oficjalne oświadczenie, w którym m.in. czytamy, że Sihanouk jako głowa trójpartyjnego rządu, alternatywnego wobec rządu w Phnom Penh, powierzył ONZ koordynację międzynarodowych działań w celu ochrony i restauracji zabytków Angkoru. Rząd w Phnom Penh ustanowiony przez Wietnam również zgodził się przyjąć przedstawicieli UNESCO. Jest to historyczne oświadczenie. Po 20 latach milczenia jest oficjalną deklaracją włączenia się UNESCO do międzynarodowych starań o ratowanie obiektów zabytkowych w Angkor w Kambodży.

Do Kambodży przybyli oficjalni przedstawiciele UNESCO, którzy na miejscu ocenili stan techniczny zabytków Kambodży, w tym i Angkoru. Sekretarz generalny UNESCO wystosował międzynarodowy apel o udzielenie pomocy rzeczowej i finansowej. W 1990 r. pod patronatem UNESCO zorganizowany będzie „okrągły stół” z udziałem państw sponsorujących oraz krajów od dawna zainteresowanych ratowaniem zabytków kultury khmerskiej.

doc. dr Tadeusz Polak

⁹ W skład zespołu konserwatorskiego wchodził: mgr inż. Marian Opaliński — przewodniczący, mgr inż. Piotr Sobierajski, mgr Roman Dawidziak, mgr Antoni Adamski.

INTERNATIONAL COOPERATION TO RESCUE THE ANGKOR COMPLEX, CAMBODIA

Angkor, once capital of the Khmer state, situated in the unstable territory of Cambodia, is in danger of total ruin. Angkor once had many magnificent sanctuaries, secular buildings, urban complexes, squares and gardens. Their scale fascinates us to this day, the 12th-century Angkor Wat sanctuary being the greatest sacral structure in the world. Cambodia's complex political situation considerably hinders the rescue campaign of this monumental complex. While the campaign has been joined by representatives of culture, scientists and experts from various countries — the fate of Angkor still causes anxiety. This is further deepened by the difficult access to the structures dispersed in the jungle and by the lack of supervision over the conservation measures carried out, even if these are on a small scale. Various organizations and

associations that have come into being in many countries with the purpose of rescuing Angkor, are trying to stir the conscience of people all over the world and to show the danger to the world cultural heritage that military conflicts bring. They are turning for help to governments, international organizations and people of goodwill. So far, one cannot speak of complete success in this.

An important role in rescuing Angkor's monuments has been played by Poland, which has undertaken to act as coordinator of the international conservation undertakings. Polish experts and conservators have visited Cambodia many times, making out reports on the state of preservation of historical objects and preparing the program of conservation work.